

Úvod

Cílem této studie¹ je nabídnout a současně i prakticky vyzkoušet nový - a snad také poněkud nezvyklý a netradiční - přístup k řešení otázek, které jsou spojeny s diplomatickým materiálem, ale také se správními, společensko-politickými, právními a hospodářskými dějinami Moravy v období pozdního středověku. Jde o zkoumání listinného materiálu ze 14. a z počátku 15. století určitého konkrétního druhu, který sloužil k určitým správním účelům, a to v jeho vývoji a proměnách během přesně vymezené doby a na přesně určeném území. Konkrétně se jedná o zkoumání zeměpanských listin dvou velmi hojně dochovaných (a pravděpodobně také hojně užívaných) druhů - listin konfirmačních (potvrzovacích) a listin konsensních (povolovacích a schvalovacích, případně příkazovacích), které pro příjemce z historického území Markrabství moravského vydali příslušníci lucemburské dynastie v letech 1310 až 1411, a to v postavení moravských markrabat, českých a římských králů, případně v postavení císaře.

Diplomatický materiál má od pozdního středověku řadu specifických vlastností. Nejde jen o jeho stále a velmi rychle rostoucí množství, ale také o utváření se nových podob písemností. Objevují se tendence o zjednodušování formální stránky listin, o unifikaci kancelářských textů určených ke stejným účelům a také o vzájemné propojení správní a společenské funkce listin s funkcí dalších druhů písemností kanceláři produkováných.² V neposlední řadě se začíná projevoval rovněž stále pevnější vazba mezi vlastní kancelářskou praxí v užším smyslu a mezi měnicími se a vyvíjejícími se potřebami lépe organizované, hlouběji diferencované, postupně se centralizující a posléze i profesionalizující (byrokratizující) správní organizace.

V období, během kterého počet do současnosti dochovaných listin roste téměř geometrickou řadou (o skutečném počtu lucemburských emisí, z nichž máme pravděpodobně dochovanu jen část, nemluvě), lze sice ještě pracovat s pomocí klasických diplomatických metod, avšak jejich užívání s sebou poprvé přináší problémy, s nimiž se pak diplomatika ve stále větším měřítku potýká zejména od přelomu 15. a 16.

(1) Předkládaná studie je přepracovanou a částečně doplněnou verzí autortiny doktorské disertační práce. Srov. MARTÍNKOVÁ, Lenka: *Konfirmační a konsensní listiny lucemburských panovníků pro moravské příjemce, vydané v letech 1310 až 1411*. Jejich význam, funkce a úloha v pozdně středověké moravské společnosti. Filozofická fakulta Masarykovy univerzity, Brno 1998, 160 s. a 58 s. nestránkovaných příloh.

(2) Máme na mysli zejména rodící se nové typy kancelářských písemností - knih správního, evidenčního i pomocného obsahu, normálíí (předpisy, instrukce a kancelářské řády), posléze vlastních spisů atp.

století. Jde především o potřebu zpracovávat stále větší množství písemností, systematizovat výsledky z jejich studia a tyto výsledky zobecňovat a současně i konfrontovat jak s poznatky dalších pomocných věd historických tak i s dějinami správy, ale také s poznatky obecné historie pozdního středověku a raného novověku, stejně jako s potřebami archivní praxe. Pouze tento srovnávací a interdisciplinární přístup umožňuje klást pozdně středověkému materiálu nové otázky a hledat i nacházet odpovědi na ně.³ K pokusu s novým způsobem zpracování velkého množství písemností byl z praktických důvodů zvolen právě pozdní středověk. Z této doby už není písemností dochováno tak málo jako z předchozího 13. století, ale současně jich ještě není tak obrovské množství, jako v novověku. Listiny z této doby jsou mnohdy edičně dostupné po velkých celcích a jejich zpracování je tedy snazší, přehlednější a v časovém horizontu „rychlejší“, než by tomu bylo v raném novověku.⁴ Na druhé straně - na rozdíl od předchozích dob - v sobě tento písemný materiál nese již řadu prvků a problémů, k jejichž plné krystalizaci došlo až v novověkých kancelářích.

Základním kamenem diplomatického výzkumu vždy bylo, je a pravděpodobně ještě dlouho bude studium jednotlivých kancelářů, jejich dějin, typických znaků, personálního obsazení i osobitostí jejich vývoje prostřednictvím zkoumání písemností, které tyto kanceláře produkovaly během veřejného působení svého zřizovatele. Tento postup je zcela nezbytný (a mnohdy jediný možný) v materiálu od počátku středověku až do přelomu 12. a 13. století. Během následujícího období pozdního středověku se však stejně významným stává studium proměn ve vzhledu, struktuře, obsahu, funkci a typologii kancelářských písemných produktů, neboť tyto vývojové tendence a proměny evokují možnost zkoumat jejich prostřednictvím vývojové trendy a změny působící ve správní oblasti. Tento výzkum lze provádět ruku v ruce se studiem jednotlivých kancelářů, ale také nezávisle na něm. Jakkoli důkladně nás historie kancelářů seznamuje s chodem, aparátem a s písemnostmi jedné konkrétní kanceláře, dovídáme se zpravidla poměrně málo o dalších aspektech její společenské existence⁵ a takřka

(3) Srov. HLAVÁČEK, Ivan: *K otázce diplomatické práce v pozdním středověku*. ČsČH 19 (1971), s. 574-582 a dále SPĚVÁČEK, Jiří: *K metodice diplomatické analýzy středověkých listin*. ČsČH 19 (1971), s. 53-92.

(4) Většina novějších edic diplomatářového i registářového charakteru v našich zemích končí na počátku husitského období (např. CDM, CDB, RBM, RBMV atp.). Výjimkou jsou výběrové (např. Archiv český) nebo tematické (např. ACRB, CIM, CJM atp.), případně speciální edice (tj. edice, soustřeďující listinný materiál pro jednoho konkrétního příjemce anebo pro skupinu příjemců od různých vydavatelů, např. Šebánkovo Archivy zrušených klášterů moravských a slezských atp.).

(5) Nemáme zde na mysli prosopografické studie o kancelářském personálu, ale spíše posouzení společenského významu, politického vlivu a případně i účasti na státní politice, jak na to upozornil SPĚVÁČEK, Jiří: *Významní notáři-diplomaté prvních Lucemburků*

nic zde nezjistíme o předchozí situaci ani o následném vývoji.⁶ Pro získání těchto informací - nezbytných zejména pro komparaci dosažených poznatků a pro případnou korekci výsledků studia - musíme mít k dispozici samostatné práce o historii kanceláří v době všech předchůdců i všech nástupců zřizovatele. Přitom víme, že existuje také řada (zejména menších) kanceláří, o jejichž dějinách jsme informováni velmi kuse, neboť nemáme do současnosti z jejich písemné produkce mnohdy dochováno nic jiného než určitý zlomek jimi vydaných listin, které však zpravidla není možné porovnat s dalšími písemnými produkty takových kanceláří.⁷ Právě zúžením záběru studia na vývoj určitého konkrétního druhu písemnosti (tj. na její obsahově-funkční, typologickou, stylistickou a správní analýzu, vývoj formuláře, písma, psací látky atp.) a současně na vývoj správního (či kancelářského) řízení, jehož byla produktem, v určitém delším časovém úseku a na přesně vymezeném správním území je možné tyto potíže minimalizovat a současně získat řadu zcela autonomních a průkazných údajů nejen o materiálu samotném a o jeho proměnách, ale také o jeho vydavatelích, příjemcích, stylizátorech a o správním prostředí, v němž vznikal.

v *Čechách*. ČsČH 21 (1973), s. 711-756, zejm. pak na s. 753 (myšlenky o významu úzce osobních vztahů notářů-diplomatů k panovníkům jako o tendenci k byrokratizaci panovnícké politiky v jejím nejvýznamnějším odvětví, kterým byla tvorba státní politiky ve vztahu k domácím subjektům i k okolním státům a jejich představitelům) a také HLAVÁČEK, Ivan: *Ústřední moc a správa v českém státě za Lucemburků, zejména Karla IV. a Václava IV., a její fungování*. In: Sborník „Jenštejn 1977“, s. 37-56 a zejm. s. 38 (o objektivních a subjektivních faktorech - např. panovníkův výběr osob pro kancelář - a jejich dopadu na chod a fungování kanceláře a správního aparátu vůbec).

(6) Přitom zpracovanost dějin kanceláří jednotlivých Lucemburků je velmi nerovnoměrná. Prvotní přehled poskytuje dnes již bohužel poněkud překonaná soupisová práce Ferdinanda Tadry z r. 1892. Ke kanceláři Jana Lucemburského je k dispozici řada kusých zmínek v pracích Jiřího Spěváčka, věnovaných však kanceláři jeho syna Karla v markraběcím období. Přitom chybí moderní monografické zpracování kancelářské historie nejen pro Karlovo markraběcí, ale i pro královské a císařské období (v německy mluvících zemích vyšly již dříve některé monografie i menší studie o Karlově kanceláři v letech 1346-1378). Totéž lze říci o kancelářích moravských markrabat Jana Jindřicha a Jošta. Kromě diplomové práce Josefa Matysky z r. 1956 se některými aspekty těchto dvou kanceláří zabýval v článcích z let 1983 a 1991 Ivan Hlaváček. O Joštově kanceláři jako o jedné ze složek jeho markraběcího dvora (prosopografické medailony kancelářských zaměstnanců, relatóři Joštových listin, itinerář markraběte, deperdita, kompetenční dělení kanceláře po získání Braniborska atp.) psal nověji Tomáš Baletka v r. 1996 (škoda jen, že se tato velmi zajímavá a podnětná práce více nezaměřila na vlastní fungování kanceláře a její listinnou produkci, jejíž důkladný rozbor, typologie, charakteristika z hlediska obsahově-funkčního, paleografického a stylistického, stejně jako hlubší rozbor společenského působení a správního vývoje této kanceláře v ní chybí citelně). A tak jediným, komu se dostalo vskutku celistvého monografického zpracování dějin jeho kanceláře v obsáhlé studii Ivana Hlaváčka z r. 1970, zůstává nadále jen král Václav IV. (Přesné citace všech zmiňovaných prací srov. v bibliografické příloze).

(7) Jde např. o kanceláře moravských markrabat - mladého Karla (IV.), Jana Jindřicha, Jošta, Prokopa.

Na závěr této úvodní pasáže by autorka ráda vyjádřila své poděkování všem, jejichž nezištná pomoc jí umožnila jednou započaté studium dovést ke konci. Na prvním místě je to doc. PhDr. Vladimír Vašků z brněnské filozofické fakulty, který autorku k problematice konfirmačního řízení před lety přivedl a byl jí učitelem, rádcem i nedostižným vzorem. Dále pak oba oponenti původní disertační práce - prof. PhDr. Ivan Hlaváček z pražské filozofické fakulty i doc. PhDr. Jaroslav Bakala z opavské univerzity - jejichž připomínky a podněty jistě nemalou měrou přispěly ke zkvalitnění této studie a k prohloubení a dopracování některých problémových okruhů. Dík patří rovněž doc. PhDr. Heleně Krmíčkové z brněnské filozofické fakulty za vždy ochotnou pomoc při získávání odborné literatury, zahraničních periodik i hůře dostupných edic písemností a v neposlední řadě i vydavatelství Matice moravské v Brně za důvěru, s kterou se ujalo vydání této práce tiskem. Konečně uznání patří rovněž autorčině rodině, bez jejíž podpory a pochopení by tato studie nikdy nevznikla.

Lenka Martínková